

AVSPÄNNING TILL DÖDS — ELLER TILL LIV?

Av jur. kand. GÖRAN RAMBERG

SEDAN MER än tio år tillbaka står två väldiga maktblock mot varandra i världen, motsatta och fientliga på nästan varje punkt, vare sig territoriell eller ideologisk. Västern representerar för oss allt det vi lärt oss att betrakta som värdefullt och omistligt: individuell frihet och rättssäkerhet, demokrati, kristendom, högt utvecklad andlig och teknisk kultur, hög levnadsstandard, växande hänsyn till andra folk och kulturer. Östblocket står för terror, diktatur och förtryck, för tankens ofrihet under en allenahärskande ideologi, för torftig levnadsstandard i pressande arbete, för ständig och hotande aggressivitet. Så ser vi det. De ledande männen inom Östblocket och breda lager av deras folk — det vore önsketänkande att tro annat, i vart fall beträffande ryssarna — ser det helt annorlunda: Kapitalismen är ett åldrande, degenererat system. Framtiden är kommunismens. Dess nuvarande svårigheter är bara växtvärk; i rask takt håller den unge kommunistiske jätten på att växa i kapp och förbi sin medtävlare. Världen är på väg att bli kommunistisk.

Folken — och regeringarna — i

Västern har under hela det kalla krigets tid hoppats på en avspänning: det ligger helt i linje med hela vår livsstil och idealbildning. De röda härskarna i öster har långt ifrån varit lika fredsvilliga. Traditionell rysk imperialism har ingått en förening med den trovissa aggressivitet, som gärna präglar nya läror. En viss förändring till det bättre i den ryska utrikespolitiken — den kinesiska är ett problem för sig — synes likväl kunna skönjas efter Stalins död. Världen hoppas och väntar nu på en avspänning i det kalla kriget.

Varför skulle ryssarna vilja ha avspänning och vart tror de en sådan kommer att leda? Att besvara de frågorna tvärsäkert vore att utmana löjet. Men man kan peka på några faktorer av intresse: Sovjet har sedan kriget slukat stora områden av Europa. Även en jätte kan få matsmältningsbesvär, om han sätter i sig tillräckligt mycket. Önskan att i lugn och ro få genomföra sammansmältningsprocessen inom Östblocket bör vara ett viktigt skäl till en önskan om avspänning. Vidare gör ryssarna nu mer än någonsin en kraftansträngning för att produktionsmässigt hinna i

kapp de mest utvecklade kapitalistiska länderna. En sådan kraftansträngning försvåras av växande militära utgifter, och ryssarna har därför mycket reella skäl att önska en reducering av rustningarna. Slutligen men kanske framförallt bör resultaten av tio års kallt krig ha kommit dem att fråga sig, om en oavbruten kedja av hot och aggression gentemot omvärlden är den bästa metoden att till denna omvärld sprida den rätta läran. Visst har metoden lett till aktningvärda resultat. Men den har också fått större delen av de länder man helst vill omvända — de högt utvecklade länderna i Västeuropa och Nordamerika — att sluta sig samman i en militär och politisk allians, som gör vart och ett av dem långt svåråtkomligare än det eljest skulle varit. Den har lett till en tillbakagång över hela fronten för de kommunistiska partierna i dessa länder. Och den har försvårat kommunismens framträngande i de nya staterna i Asien och Afrika, där dess propagandistiska utgångspunkt annars varit gynnsam.

Man skall inte bortse från möjligheten av att de ryska ledarna uppriktigt önskar fortsatt fred; snarare är det väl sannolikt att så är fallet. Det innebär emellertid inte, att de är beredda att avstå från att försöka göra kommunismens välde världsomspännande. Men kanske har de avskrivit tanken att i större skala sprida den med vapenmakt. De kan i dag säga

sig: Vi har — huvudsakligen utan krig — fört in mer än 800 miljoner människor under kommunismen. Vi har utvecklat det eftersläpande Ryssland till världens näst största industrimakt. Våra Sputnikar visar, att vi är främst i världen inom den moderna teknikens mest komplicerade område. Västern har det fortfarande bättre än vi, men vår produktion ökar mer än dess; varje år gör oss proportionsvis starkare. Västern är stark, därför att den håller ihop av fruktan för oss. Varför inte ta ifrån den fruktan och därmed också sammanhållningens styrka? De unga länderna — med sina gamla problem — ser till vårt system som det enda, som visat sig kunna lyfta ett fattigt folk till makt och rikedom. Men de fruktar snart oss mera än sina gamla kolonialherrar. Varför inte ta ifrån dem fruktan och därmed lättare ge dem kommunismen? Vi kan åstadkomma allt detta medan vi ger oss själva ro att konsolidera vårt välde och bygga ut vår produktionsapparat. Varför skulle vi då inte välja den fredliga vägen att sprida kommunismen — åtminstone tills vidare?

Västerns ställning i avspänningsfrågan är långt mer komplicerad. Det torde vara riktigt, att östblocket propagandistiskt tjänar mera än Västern på en avspänning. Det är goda skäl att tro, att en sådan skulle kunna förbättra de västeuropeiska kommunistpartiernas ställning, göra dem mera salongsfäliga,

kanske ånyo aktualisera hotet om en kommunistisk regim i Frankrike eller Italien. De nya länderna i Asien och Afrika har i sin beundran för ryssarna och ovilja mot kolonialmakterna varit benägna att bortförklara de mest flagranta kommunistiska vålds- och aggressionsmetoder; så mycket större måste då en fredlig kommunism dragningskraft vara. När Västern i princip hävdar varje folks rätt att leva i frihet och självbestämmanderätt i sitt eget land gäller det inte minst Sovjets drabantstater, där ibland även de i Sovjet inkorporeerade baltiska staterna. I dessa underkuvade länder ser man i stor utsträckning ryssarna som förtryckare och västmakterna som potentiella befriare. Accepterar Västern en avspänning på grundval av status quo, kan det av folken i dessa länder ses som något av förräderi och i vart fall som ett tecken på att vidare motstånd är hopplöst. Samtidigt pågår den kommunistiska omskolningsprocessen; slappnar motståndsviljan förbättras dennas möjligheter, och den värdefulla tillgång Västern har i de underkuvade folkens frihetslängtan kan snabbt förskingras. Det torde också vara riktigt, att kommunismens ekonomiska potential växer väl så raskt som Västerns; det är en ständigt farligare fiende man lämnar att växa ifred, om man accepterar en avspänning. Dessutom är det sorgligt riktigt, att det viktigaste kittet mellan de många och olikar-

tade bitarna i västmaktsblocket är fruktan för ryssarna; det är inte säkert, att det kittet är tillräckligt starkt, om det militära hotet kraftigt minskar. Inte heller skulle det vara lätt i de demokratiskt styrda länderna att hålla vaksamheten och beredskapen uppe mot en potentiell fiende, som strålade av samarbetsvillig välvilja; den blåögdhet, som kan präglade en demokratisk handlande i en sådan situation, är skrämmande.

Det finns således många skäl för Västern att antaga, att man har lättare att handskas med den röda faran under ett fortsatt kallt krig än under en avspänningsepok. Västern kanske till och med kan säga sig, att om vi måste få ett avgörande krig med kommunismen, vore det bättre att få det nu än om några år. Men alla sådana funderingar är rent teoretiska. Det är inte Västern, som bestämmer om avspänningen eller ej; realiter är det ryssarna ensam, som avgör den saken.

Att Västern skulle ta några krigiska initiativ är självfallet uteslutet, även om man vore aldrig så övertygad om att kriget måste komma. Men Västern kan inte ens hålla uppe det kalla kriget, om inte ryssarna vill göra det. Hos de nya staterna i öster och söder skulle det ge Öst en än bättre propagandistisk utgångspunkt än om en avspänning komme till stånd. Framför allt skulle det dock vara omöjligt av hänsyn till opinionen i de egna

länderna. Säkerligen skulle inte i något av de demokratiska länderna den allmänna opinionen tillåta, att en attityd av kallt krig upprätthölls mot Sovjet, om inte detta motiverades av Sovjets egen hållning.

Det sagda får inte avspännings-tendenserna att te sig särskilt tilltalande för västsidan. Finns det då något — utöver känslan av lättnad inom folkens breda lager — att hoppas på för västsidan i en avspänning? Finns det något, som för Västerens del kan — åtminstone till en del — väga upp de stora och påtagliga nackdelarna av en avspänning? Måste en avspänningsperiod vara en galgenfrist, måste de grundläggande motsättningarna kvarstå oförändrade, måste kampen fortsätta — om och tills vidare med andra medel — tills något av de stora blocken uppslukat eller utplånat det andra?

Som svar kan vi till att börja med peka på många faktorer, som kan göra, att de beräkningar, som här tillskrivits ryssarna, beträffande fördelarna för dem av en avspänning, inte håller. Det propagandistiska värdet i Asien och Afrika kan förtras och vändas i sin motsats av att kineserna fortsätter sina aggressioner. Det är inte bara den ryska produktionen som utvecklas, och det är inget axiom, att ryssarna vinner den ekonomiska kapplöpningen. Västeuropa är nu alltför välmående för att allvarligt hotas av kommunismen i de egna länderna. Västsidan har så effek-

tivt lärt sig vikten av att hålla ihop — till och med nästan börjat trivas med det — att risken för splittring är liten, och motsvarande gäller beträffande riskerna för ensidig nedrustning.

Vi skall inte här försöka avväga, hur mycket som talar för eller emot pessimism från Västerens sida i dessa »gigantiska detaljfrågor», om uttrycket tillåts. I stället skall vi något granska den kanske mest centrala frågan: Blir en avspänning bara en galgenfrist, en period av kamp med andra vapen — eller ett tillfälligt stillestånd —, kommer motsättningarna att kvarstå med oförändrad styrka, och måste kampen leda till att det ena blocket och systemet utplånar eller uppslukar det andra?

Låt oss först konstatera, att historien anvisar en annan upplösning av en till synes olöslik konflikt än att ena sidan vinner helt eller konflikten blir bestående, nämligen att konflikten blir likgiltig eller i vart fall av så liten betydelse, att den inte längre är explosiv. Konflikten muhammedanism — kristendom dominerade exempelvis världsscenen i flera århundraden. Den är nu av ringa betydelse. Konflikten katolicism — protestantism dominerade femton- och sextonhundratalet i Europa. Den spelar nu en obetydlig roll. I båda fallen var hatet mellan de båda åsikterna och de maktblock, som företrädde dem, vitglödande. I båda fallen syntes frågan vara:

förinta eller förintas. Men efter långa och blodiga strider finns nu båda motsättningarna kvar och lever förhållandevis fredligt sida vid sida. Orsakerna är väl framförallt två: då hatet var vitglödande förmodade ingendera maktblocket förinta det andra, och konflikthanledningen har efter hand kommit att spela mindre roll medan andra frontställningar kommit att dominera intresset. Man frågar sig då, om det finns några skönjbara utsikter till en liknande utveckling av konflikten mellan Öst och Väst. I resonemanget får vi då utgå från den europeiska kommunismen; Kina är ett problem för sig.

Mellan blocken har förts en visserligen huvudsakligen fredlig men dock hård och intensiv kamp. En avspänning innebär ett åtminstone tillfälligt accepterande av att denna kamp visat, att ingendera blocket kan — eller på allvar vågar försöka — förinta det andra. Det förhållandet kan visserligen ändras, men det betyder mindre, om det inte sker alltför snabbt; ingen bryr sig idag på allvar om att räkna ut, huruvida kristna och muhammedaner eller katoliker och protestanter är starka nog att förgöra varandra.

Så långt är allt gott och väl; ingendera blocket kan nu, medan hatet ännu glöder, förgöra det andra, och därmed har vi *en* förutsättning uppfylld för framtida neddämpning av Öst-Västkonflikten till »under explosionsriskgränsen». Men kan vi vänta oss eller ens våga

hoppas, att en tidsfrist kan utjämna konflikthanledningarna och göra dem av mindre betydelse? Är inte motsättningarna för totala för att kunna utjämnas?

Kommunismen växte fram i 1800-talets Västeuropa, i ett samhälle med stora klasskillnader, både ekonomiskt och socialt. Ägandet var mycket ojämt fördelat, och äganderätten var inte endast oinskränkt utan ansågs t. o. m. såsom varande en naturrätt evig och oangripbar. Företagsägaren hade gentemot sina anställda en allenahärskande ställning, och det fanns ett verkligt och stort egendomslost proletariat. Samhällsmakten låg fast i de välbeställda gruppernas hand, och den upprätthöll ordning och rättssäkerhet men gjorde inte mycket för de sämre situerade. Rätten, kristendomen och nationalismen var samhällets ideologiska grunder. — Mot detta ställde kommunismen sin totala materialism och sin lära om det klasslösa samhället, om ägandet som stöld, om proletariatet som världens blivande herrar, om de nationella gränsernas betydelselöshet jämfört med de klassmässiga, om nödvändigheten av en blodig revolution, där de härskande klassernas huvuden skulle rulla.

Motsättningarna kunde inte vara mera totala, och de har i och för sig inte förminskats av kommunismens förryskning, av dess anknytning till ett folklynne, en historisk tradition och en miljö, som är för västeuropeerna främmande. Likväl

— och trots femton års kallt krig — är motsättningarna mellan västerländskt samhälle och ideologi, å ena sidan, och kommunismens samhälle och ideologi å andra sidan, långt mindre totala nu än de ursprungligen var. Systemen har i flera avseenden kommit varandra närmare.

Vi kan först konstatera, att den grundläggande livssynen i ett väsentligt avseende är gemensam: båda kulturerna är utpräglad materialistiskt inriktade. Strävandet efter högre produktion och högre produktionsökning framstår i båda blocken som centralt, och standarddjävulen rider dem båda, vare sig den tar sig individualistiska uttryck i dollargrin eller kollektivistiska i lunikar. Sovjets snabba produktionsökning bör relativt snabbt kunna leda fram till en efter västerländska förhållanden acceptabel levnadsstandard, och enbart detta förhållande bör i avsevärd grad minska de psykologiska motsättningarna mellan Öst och Väst. Skillnaden mellan Västerlandets kristet färgade idealism och kommunismens krassa materialism är måhända teoretiskt stor — eller har varit det — men praktiskt framträder den ganska litet. Överhuvudtaget skall man inte glömma, att kommunismen i sitt ursprung är västerländsk; den kan förefalla främmande, men det går i många avseenden inte att ta fel på släktheten med den kapitalistiske brodern.

Kommunismens grund var en reaktion hos en verkligen illa behandlad klass i 1800-talets Väst-europa, mot dåtidens förhållanden. Denna reaktion har frigjorts från sitt ursprung och förbenats och stelnat i en järnhård ideologi. Likväl skall man nog inte misstro kommunismens — även den nutida — ärliga vilja att — om ock på lång sikt och med för oss diskutabla medel — förbättra förhållandena för de sämre ställda grupperna i samhället. Ideologien förblindar kommunisterna, och de gör gällande, att de i Västerland alltjämt har att göra med 1800-talets kapitalistiska värld om ock i förklädnad. Det är svårt att tro, att denna vrångbild av verkligheten skall gå att bibehålla i längden. De missförhållanden kommunismen ursprungligen reagerade mot i det västerländska samhället har i allt väsentligt försvunnit. Detta förhållande bör i långa loppet inte kunna undgå att påverka kommunismens inställning till Västerlandet och dess politiska system. Den reagerade mot den gamla överhetsstaten; denna har blivit en välgörehetsapparat i de mindre bemedlade folkgruppernas intresse. Den reagerade mot de stora klasskillnaderna; dessa har i största utsträckning utplånats. Den reagerade mot arbetarklassens fattigdom och maktlöshet; den politiska och fackliga arbetarrörelsen är stark och självmedveten, och den västerländske arbetaren har det bättre än man

kunde drömma om för femtio år sedan. Det samhälle kommunismen skapades att strida mot existerar inte — det har utplånats av utvecklingen nästan lika effektivt som det gamla ryska samhället av revolutionen — och de samhällsgrupper, som den ville hjälpa, vill ej ha och behöver inte dess hjälp. Förr eller senare måste dessa fakta tränga igenom även de hårdaste ideologiska pansar.

Har ryssarna svårt att acceptera oss, har vi inte mindre svårt att acceptera dem. Terror, åsiktsförtryck, rättslöshet och aggressivitet har varit den ryska kommunismens karakteristika. Ingenting kan vi acceptera och så länge de fortbestår, gapar en klyfta mellan Öst och Väst. Kan vi i dessa avseenden vänta en utveckling inom Sovjetvärlden?

Troende fanatiker och överhuvudtaget anhängare av kämpande ideologier brukar inte vara släpphänta mot folk med avvikande meningar. Vi behöver inte gå längre än till ortodoxiens Sverige för att finna ett hårdhänt åsiktsförtryck, och den katolska inkquisitionen har efterlämnat ett skräckinjagande minne. Till och med vår fredliga liberalism har fått namnet »la Terreur» fäst vid sin första maktperiod i 1700-talets Frankrike. Vad de senaste årtiondena visat i Ryssland har varit ett samhällets omstöpning i nya former efter en ny ideologi, och det är inte egendomligt, att även där piskan och bö-

delsyxan varit viktiga arbetsredskap. Tendensen har befrämjats av den nya lärans principiella hänsynslöshet och av den traditionella brutaliteten och rättsosäkerheten i landets förvaltning. Vidare fordrar en kaotisk tid med knapphet på alla livsförnödenheter en hårdhänt social kontroll — särskilt om de underförsörjda massorna samtidigt skall piskas fram till tidigare icke uppnådda prestationer i tidigare okända förhållanden. »I alla andra länder har bönderna haft ett eller två hundra år på sig för att vänja sig vid industriell precision och umgänge med maskiner», säger Gletkin i Koestlers Natt klockan 12 på dagen. »Här hade de bara tio år. Om vi inte gav dem sparken och sköt dem för varje bagatell, skulle hela landet snart köra fast. Bönderna skulle lägga sig att sova på fabriksgårdarna, tills gräset växte upp ur skorstenarna och allt blev som förut.» Nu är Ryssland en industristat, och folket synes ha en draglig levnadsstandard; man behöver då inte samma hårda medel som tidigare. Till och med inom den inre hierarkien har man kunnat övergå till mildare seder; det är långa steg mot ett ur vår synpunkt normalare tillstånd, då Malenkov blir kraftverksminister och Molotov ambassadör i Ulan Bator i stället för att försvinna i tysthet eller skjutas efter skådeprocesser av 30-talssnitt. Denna utveckling beror naturligtvis mycket på de nya männen i ledningen men långt

ifrån enbart på dem. Behovet av rigorös social kontroll är inte längre lika stort. Inte heller är kommunismen längre en kämpande och missionerande lära på samma sätt som tidigare; den är en accepterad och stadigt rotad statsreligion.

Hur långt utvecklingen gått och kan komma att gå ifråga om rätts-säkerhet och personlig frihet i Sovjet är omöjligt att säga. Man synes emellertid kunna slå fast, att förhållandena nu är långt bättre än under Stalins tid, och att det i själva den inre stabiliseringen, välståndsutvecklingen och framväxten av en stor medelklass finns viktiga faktorer, som talar för en utveckling mot bättre rätts-säkerhet och därmed större personlig frihet. Motsvarande gäller demokratin. Visserligen har vi ännu inte sett några tecken till egentligt demokratiskt inflytande över statsstyrelsen i Sovjet. Men man har ett formellt maskineri för demokratin att fungera inom; minskar terrorn, bör också möjligheterna växa för att detta maskineri efterhand skall börja fyllas med verkligt liv.

Bilden av den sovjetiska och den västerländska staten har närmast sig varandra även på annat sätt än genom att den förstnämnda dämpat ned sin terrorverksamhet gentemot de egna undersåtarna. Den västerländska statens ställning har genom utvecklingen under två världskrig, genom socialistisk påverkan och av andra orsaker för-

ändrats så att den — liksom den sovjetiska om ock icke i samma utsträckning — dominerar samhällets och den enskilde medborgarens liv i en utsträckning, som skulle ansetts utesluten för femtio år sedan. Vidare har hela stridsfrågan om nationalism contra klassmedvetande ändrat läge genom att Stalins »kommunism-i-ett-land» gjort kommunismen nationalistisk, medan den västerländska nationalismen av gammalt slag nästan försvunnit.

Ett intressant faktum är, att man även på ett sådant område som äganderättens kan finna minskade motsättningar mellan de båda systemen. 1800-talets och det begynnande 1900-talets »storägande» var direkt och personligt och gav ägaren en mycket påtaglig maktställning och mycket påtaglig materiell utdelning. Dagens storägande har en annan karaktär. Det är institutionaliserat och förbindelsen mellan ägande och företagskontroll långt svagare; det märks inte bara i sådana typfall som konsumentkooperationen och jordbrukarnas ekonomiska föreningar utan också i de stora aktiebolagen med sin i allmänhet vitt spridda aktiestock. Vidare begränsas företagsägarens inflytande numera av mäktiga fackföreningar, och storföretagens vinst går till 70 å 80% till stat och kommun i form av skatt. Ett karakteristiskt tecken på hur långt modifikationen av det enskilda ägandet gått är, att man här i lan-

det inom socialdemokratien gärna talat om företagen som »förvaltare» av »samhällets produktiva tillgångar». — Samtidigt med denna utveckling i Västerlandet har rysarna genomfört en decentralisering av sin ekonomiska förvaltning. Drivs denna decentralisering tillräckligt långt, blir avståndet inte så stort mellan de relativt »ägarebundna» västerländska storföretagen och de visserligen statsägda men självständigt ledda ryska. Mycket talar för att ägandet som stridsäpple sett sin bästa tid både inom Västerlandet och mellan Öst och Väst.

Den gjorda — ytterst ofullständiga — analysen tyder på att utvecklingen redan lett till ett närmande mellan de två civilisationsformerna i öst och väst och på att man har skäl att vänta sig en fortsatt utveckling i den riktningen. Det förefaller därför inte uteslutet, att motsättningarna mellan Öst och Väst skall kunna utjämnas till »under explosionsriskgränsen»; tvärtom kan man kanske hysa en viss försiktig optimism beträffande möjligheterna därtill. Men det krävs tid, och ett närmande skulle underlättas av livligare kontakter mellan blocken. Den nödvändiga tidsfristen och de förbättrade kontaktmöjligheterna torde vara det viktigaste Västern kan hoppas på av en avspänning i det kalla kriget. Vilken tid, som kan erfordras för en tillräcklig utjämnning är omöjligt att förutspå. I kärnvapen-

kapprustningens era har vi dock inte alltför gott om den varan, och vi kan säkerligen inte klara världen helskinnad genom de tusen år det tog att lära muhammedaner och kristna att leva fredligt tillsammans eller ens genom de århundraden som fordrades för att katoliker och protestanter skulle acceptera varandras existens. Men samhällsliga och ideologiska förändringar sker snabbare nu. Mycket talar för att den sekulära utveckling vi väntar på inte behöver sekler för att ske utan att det kan räcka med ett par decennier. Utvecklingen kan också påskyndas av att andra problemställningar kommer att dominera intresset; man kan bara peka på en sådan fråga som det omdiskuterade förhållandet mellan Sovjet och Kina.

Då man hoppas på en avspänning i det kalla kriget och en kommande utjämnning av motsättningarna mellan Öst och Väst får detta snarast de underkuvade ländernas problem att te sig än mer mar-drömsaktigt olösligt. Det kan av folken i dessa länder ses som ett förräderi, om Väst genom att acceptera en avspänning de facto godtager den ryska annexionen av dem. Man måste dock fråga sig, om de underkuvade länderna verkligen har något intresse av att det kalla kriget upprätthålles. Det får ändå betraktas som minst sagt osannolikt, att Sovjet därigenom skulle kunna fås att ge dem fria. I det låsta maktpolitiska läge, som kärn-

vapnen medfört, har de kanske lika goda skäl att hoppas på att en förbättring av Öst-Väst-relationerna skall göra Sovjets intresse av att hålla dem under sitt välde mindre? En delvis — och kanske gradvis fortskridande — lösgöring från Sovjetblocket à la Polen kan kanske i en avspänningsperiod leda till en acceptabel kompromisslösning av satellitstaternas problem. Inte heller beträffande dessa måste man oundgängligen nå fram till ett

antingen — eller. Något att hoppas på av en avspänning i det kalla kriget kan kanske också satellitstaternas folk ha.

Låt oss avslutningsvis konstatera, att en eventuell avspänningsperiod för Västs del måste vara en period av fortsatt vaksamhet och sammanhållning. Den kan eljest bli början till katastrofen i stället för början till slutet på katastrofriskens epok.